

--	--	--	--

1. Forside

STØRRE UDVIKLINGSPROJEKT (mellem 1 og 5 mio. kr.)

Projektitel:	Seksuelle rettigheder og reproduktiv sundhed - Pro Joven 3.		
Den danske ansøgende organisation:	AXIS		
Evt. andre danske partner(e):			
Lokale partnerorganisation(er):	APPRENDE (Asociación para la Prevencioón de Embarazos no Deseados) Adresse: Edif. Hilda Piso 11 Oficina 1103. La Paz, Bolivia Telefon: 591-2-2 117015 Fax.: 591-2-2117015 Web: www.aprendeapvenir.com.bo		
Land(e):	Bolivia	Landets BNI per indbygger: 1630 USD (2009)	
Projektstart-dato: 1.8.2012	Projektsslut-dato: 1.8.2015	Antal måneder: 36	
Kontaktperson for projektet: Navn: Jeppe Kehlet Emailadresse: jeppekehlet@gmail.com			
Ansøgt beløb fra Projektpuljen: 2.982.550 d.kr.		Forbrug pr. projektår: 994.183 d.kr.	
Er der tale om en genansøgning? (Til Projektpuljen eller Udenrigsministeriet)? ☒ Nej ☐ Ja, tidl. søgt dato:			
Er der tale om: ☒ C. En indsats, der fra starten er tænkt opdelt i flere projektfaser – denne fase er nummer 3 ud af 5.			
Resumé Projektets fokus er Seksuel og Reproduktiv Sundhed og Rettigheder (SRSR) i Bolivia. Seksualundervisning i uddannelsessystemet er særdeles mangelfuld. Unge er ofre for kønsbestemt vold eller pådrager sig seksuelt overførte sygdomme (SOI) inkl. HIV/Aids og unge piger bliver ofte gravide før de fylder 18 år. De bolivianske myndigheder ønsker at styrke den forebyggende indsats, men mangler den nødvendige faglige og metodiske viden for at kunne adressere udfordringen effektivt. Med udgangspunkt i erfaringerne fra Pro Joven 1 og 2 vil denne fase: a) kvalificere den eksisterende viden om unges seksuelle adfærd og holdninger, udvikle kontekstualiserede seksualundervisningsforløb samt udbrede seksualundervisning til flere kommuner; b) udvikle et rettigheds- og dialogbaseret seksualundervisningsmodul til uddannelse af lærerstuderende; og c) styrke APPRENDE som fortalere for SRSR og udbredelse af seksualundervisning i implementeringen af det nye curriculum for grundskolerne.			

Dato

Ansvarlig person (underskrift)

Sted

 Ansvarlig person og position (blokbogstaver):
 Niels Boe – projektmedarbejder AXIS

2. Ansøgningstekst

A. SAMARBEJDSPARTNERNE

A.1 Den danske organisation

Kort om AXIS

AXIS er en dansk ngo grundlagt i 1995, der har fokus på uddannelse og arbejder i Bolivia, Peru og Ghana. AXIS arbejder ud fra en vision om et globalt samfund, hvor alle mennesker har lige rettigheder til, i og igennem uddannelse, og hvor alle er aktive medborgere med lige mulighed for at deltage i demokratiske, sociale, økonomiske og kulturelle beslutningsprocesser.

Formålet med AXIS' arbejde tager sit udgangspunkt i organisationens mission om at:

- Uddannelse er en *rettighed* og en *forudsætning* for bæredygtig demokratisk udvikling både individuelt og kollektivt.
- Uddannelse er et af de væsentligste midler til udryddelse af fattigdom og undertrykkelse.
- Uddannelse kan åbne op for kendskab til og opnåelse af andre rettigheder.

Således er AXIS' fokus, at det skal være uddannelse, der prioriterer demokratisk dannelse, refleksion og handlekompetence, byggende på deltagerens egen viden og behov. Det aktive medborgerskab fremmes ved at støtte borgere i at blive "kan-vil-tør-gør-mennesker". Uddannelsesaktiviteterne skal være baseret på lighed i forhold til køn, race, etnicitet, reproduktiv sundhed og religion. AXIS har erfaring med rettigheds-fremmende projekter, hvor fokus er at udvikle nye innovative modeller og metoder, der opfylder seksuelle, reproduktive samt uddannelsesmæssige rettigheder, som anvendes til fortalervirksomhed lokalt og/eller nationalt. De faglige indsatsområder består af: interkulturel og tosproglig undervisning, grundskole-undervisning, Seksuel og Reproduktiv Sundhed og Rettigheder (SRSR) og ungdomslederuddannelse. Gennem samarbejde med partnere i Syd fokuserer AXIS på at tilføre partnerskabet værdi samt styrke partneren administrativt, organisatorisk, fagligt og som aktiv i fortalervirksomhed.

AXIS-teamet i dette projekt er:

Bjarne Rasmussen: Hovedforfatter af Ung99 – den største undersøgelse af sin art i Nordeuropa af unges seksuelle viden og adfærd, hovedanalytiker/medarbejder i Pro Joven (PJ) 1 og 2. Desuden medarbejder i AXIS' Ghana-projekt om SRSR.

Christian Gravgaard: Formand for Sex & Samfund, seniorforsker, Ph.d., læge.

Hans Andresen: Chef for Børne og Unge Forvaltningen Gentofte Kommune samt mangeårig underviser på lærerseminarier i SRSR.

Catherine Watson: Seminarielæktor, lærerbogsforfatter, MAA fra University of Sussex.

Jeppe Kehlet: Cand.scient.pol, Analysemedarbejder i Københavns Kommune, tovholder for projektet

Katja Gryl: Cand.scient.soc, tovholder for projektet.

Line Bechman: Cand.soc, tovholder for projektet.

Melissa van Hauen: Stud.soc, tovholder for projektet.

Niels Boe: Projektmedarbejder AXIS, lærer.

A.2 Andre danske samarbejdspartnere

A.3 Den lokale organisation

APPRENDE (Asociación para la Prevención de Embarazos no Deseados) blev grundlagt i 2005. APPRENDEs vision er at "*fremme en kultur af forebyggelse gennem undervisningsinitiativer og pædagogiske metoder, så bolivianerne udøver deres seksualitet ansvarligt, sundt og uden risiko*".

Formålet med APPRENDEs arbejde er at:

- Støtte udviklingen af politikker for SRSR ved at advokere for seksuelle og reproduktive rettigheder og ved at udvikle konkrete eksempler på, hvorledes dette kan udmøntes konkret i relevant undervisning.
- Fremme forebyggende metoder til at reducere spredningen af HIV/Aids/SOI og uønskede graviditeter.
- Udvikle, udbrede og fremme initiativer, der forebygger og reducerer seksuel vold.

Den primære målgruppe for APPRENDEs arbejde er unge af begge køn, med fokus på piger og unge kvinder i den reproduktive alder mellem 10 og 25 år. Indsatsen fokuseres på skoleelever fra 5.-8. klasse, gymnasieelever, universitetsstuderende, lærere, unge i militær- og politi samt sundhedspersonale. APPRENDE er

medlem af paraplyorganisationen Red de Prosalud Inter Americana (PSIA), en ikke-profit organisation, der yder finansiel assistance til ngo'er i Sydamerika. PSIA har de seneste fem år årligt støttet APPRENDE med USD 200.000¹. I 2012 fortsætter støtten på samme niveau. APPRENDE samarbejder endvidere med den spanske organisation Anesvad, der støtter APPRENDE i et specifikt sundhedsprojekt i El Alto.

Organisation og ledelsesstruktur

Bestyrelsen udgøres på nuværende tidspunkt af en præsident (Ana Rosa Gonzáles), vicepræsident (Irene Indriago), generalsekretær og kasserer (Alan Lambert) samt talsmand (Javier Bellott). Der afholdes kvartalsvise møder, hvor bestyrelsen informeres om, diskuterer og godkender statusrapporter samt følger op på APPRENDEs årsplaner. Sekretariatet tildeles opgaver fra bestyrelsen og generalforsamlingen, og præsidenten har det daglige ledelsesansvar ift. projektstyring, personale, afrapportering og repræsentation af APPRENDE.

Resultater

APPRENDEs vigtigste resultater gennem de seneste tre år er:

1. **Social mobilisering:** Synliggøre/skabe opmærksomhed omkring SRSR ved at informere, skabe dialog og mobilisere unge. APPRENDE nåede ud til 15.499 unge i 2008, 14.020 unge i 2009, 30.046 unge i 2010 og 30.205 i 2011.
2. **Fortalervirksomhed:** APPRENDE har udøvet fortalervirksomhed primært omkring sundhedsaspekter i relation til SRSR. Det er lykkedes APPRENDE og andre organisationer gennem deres fortalervirksomhed at bidrage til at sætte SRSR på regeringens dagsorden og på den måde øve politisk indflydelse på udformningen og gennemførelsen af offentlige politikker.
3. **Information – uddannelse og kommunikation:** Styrke unges viden om SRSR samt fremme en sundere seksuel adfærd og reducere sundhedsproblemer. Antallet af unge uddannet i APPRENDEs program: 56.926 unge i 2008, 68.124 i 2009, 57.208 i 2010 og 37.305 i 2011.
4. **Forskning:** Forbedre aktuel viden om temaer indenfor SRSR – en viden der kan omsættes til konkrete handlinger. APPRENDE har gennemført undersøgelser af unges viden om seksualitet og prævention i grundskoler i La Paz samt om gymnasieelevers viden om nød-prævention i Zona Sur i La Paz.
5. **Serviceydelser:** APPRENDE tilbyder aktuel information ved brug af informations- og kommunikationsteknologi for unge. APPRENDE yder gratis telefonrådgivning, har udviklet en hjemmeside (<http://www.aprendesaprevenir.com.bo>) og anvender fx YouTube² og Blogspot. I både 2008 og 2009 benyttede ca. 5.000 unge sig af telefonrådgivning, mens mere end 20.000 har besøgt hjemmesiden i 2010 og 57.531 i 2011.

Resultaterne fra Pro Joven fase 2, som beskrevet i seneste Statusrapport til Projektrådgivningen, er i tillæg hertil.

APPRENDEs medlemmer består af læger, psykologer og socialrådgivere med erfaring fra arbejde med fokus på seksuelle og reproduktive rettigheder, familieplanlægning, fødselskontrol og forebyggelse af HIV/Aids/SOI samt seksuel vold. APPRENDE har stor kapacitet ift. at gennemføre undervisningskampagner, og har i øjeblikket aktiviteter og projekter i La Paz (primært El Alto), Cochabamba og Santa Cruz, og er en anerkendt organisation indenfor arbejdet med SRSR. Pro Joven projektet har yderligere styrket denne nationale anerkendelse som en af mest centrale aktører ift. SRSR.

APPRENDEs ledelse

Ana Rosa Gonzáles:	Biokemiker med Master i Folkesundhed og Sundhedsledelse, Diplomuddannelse i vold, Diplomuddannelse i Samfundsansvar/Socialt ansvar.
Irene Indriago:	Psykolog med Master i Organisatorisk Ledelse og Master i Management.
Javier Bellott:	Ingeniør, ph.d.
Alan Lambert:	Revisor, ph.d. og Master i Folkesundhed.
Paula Saavedra ³	National projektkoordinator.

¹ Se bilag 1: Samarbejdsaftalen mellem APPRENDE og PSIA

² Beskyttelse mod Seksuel vold: <http://www.youtube.com/watch?v=iXiEUwTxL5Q&feature=youtu.be>

³ Se bilag 2: Projektlederes CV

A.4 Samarbejdsrelationen og dens perspektiver.

Samarbejdet mellem AXIS og APPRENDE har eksisteret siden maj 2010⁴. Da Pro Joven var i sit sidste år begyndte AXIS daværende samarbejdspartner SAAB at gå i opløsning. APPRENDE overtog derefter rollen som AXIS partner i projektet, og dette samarbejde er siden fortsat og uddybet gennem fase 2. Samarbejdet har været udbytterigt for såvel AXIS som APPRENDE, der begge tilfører ny viden og konkrete erfaringer fra arbejdet med SRSR.

APPRENDE støtter samarbejdet med sin stærke administrative ekspertise, sin store faglige styrke indenfor det kliniske felt ift. SRSR, sit kontekstuelle kendskab og erfaringer med SRSR-arbejde i tre store bolivianske byer. AXIS deltagelse har tilført et strategisk fokus på uddannelse og pædagogik i seksualundervisningen samt udvikling af undervisningsforløb baseret på videnskabelige undersøgelser. Derudover bidrager AXIS med sin erfaring med at designe og gennemføre udviklingsprojekter med fokus på kapacitetsopbygning, strategiske ydelser og fortaleraarbejde. Samarbejdet har haft en karakter af udveksling af viden og erfaringer, kapacitetsopbygning og er baseret på tillid til hinanden og ønsket om at udbygge relationen.

APPRENDE har, som også statusrapporter til PR beskriver, været en god samarbejdspartner:

- Administrationen har været af høj kvalitet, hvor de konsoliderede og underbyggede finansielle statusrapporter afleveres til tiden.
- De narrative rapporter afleveres til tiden i en tilfredsstillende kvalitet, som danner baggrund for dialog om fremdrift og udfordringer i implementeringen.
- Samarbejdet mellem Pro Joven teamet og resten af APPRENDE fungerer overordnet set godt, og der er taget de første vigtige skridt i retning af en større grad af koordinering mellem de forskellige afdelinger i APPRENDE.

Men der er områder hos APPRENDE, der med fordel kan styrkes:

- APPRENDEs medlemsbase er for lille,
- der er behov for at sætte yderligere fokus på koordinering mellem de forskellige indsatsområder, så der skabes større synergi mellem afdelingerne,
- det er vigtigt, at medarbejderne involveres mere direkte i planlægningen af arbejdet,
- og det er vigtigt, at der skabes en bredere dialog med målgrupper og øvrige samarbejdspartnere for at skabe en styrket legitimitet som central fortaler på feltet.

AXIS, PSIA og Anesvad har i fællesskab givet udtryk for tilfredshed med, at APPRENDE nu har flere partnere, med hver deres tematiske ekspertise, idet dette kan styrke APPRENDE og indsatserne. Derudover er det nødvendigt, at der skabes en højere grad af koordinering ift. samarbejdet. Den fælles koordinering vil være et delmål, som der fremmes i den ansøgte fase.

Med den ansøgte fase træder samarbejdet ind i en mere vidtrækkende og udfordrende periode, hvor udvikling og dokumentation af relevante metoder, baseret på videnskabelige undersøgelser, i endnu højere grad vil blive anvendt til fortaleraarbejde (jf. Udviklingsrekanten)⁵. Det er afgørende, at APPRENDE bliver styrket yderligere organisatorisk og i sin fortalervirksomhed, herunder øger sit engagement i relevante netværk for at sætte SRSR yderligere på dagsordenen i Bolivia.

B. PROJEKTANALYSE

B.1 Hvilken sammenhæng indgår projektet i?

Bolivia er det fattigste og mest ulige land i Sydamerika. I 2007 skønnedes knap to tredjedele af befolkningen at leve i fattigdom, og over en tredjedel i ekstrem fattigdom. Særligt rammes de oprindelige folk hårdt, hvor de ekstremt fattige er langt i overtal. Lav indtjening for bønder i landområderne, vandmangel, korrupsion og manglende retssikkerhed er med til at forværre levevilkårene for befolkningen. Under Morales-regeringen er den ekstreme fattigdom faldet med 10 procentpoint til 27 pct. af befolkningen. Ikke desto mindre lever ca. halvdelen af landets befolkning i fattigdom⁶.

De politiske og sociale forhold i Bolivia er i høj grad påvirket af den store diversitet i det bolivianske samfund. Bolivia er et multietnisk og multikulturelt samfund, der består af 37 forskellige indianske folk som tilsammen udgør 55% af Bolivias samlede befolkning, herudover er 30% af spansk oprindelse og 15% hvide⁷, fordelt i 9

⁴ Se nuværende samarbejdsaftale mellem APPRENDE og AXIS som tidligere fremsendt til Projektrådgivningen.

⁵ Udviklingstrekanten, Projektrådgivningen, Positionspapir nr. 3

⁶ <http://bolivia.um.dk/da/om-bolivia/landefakta/>

⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html>

departementer og 314 kommuner⁸. Bolivia er opdelt i højlands-, dallands, lavlands- og jungleområder, hvilket spiller en afgørende rolle ift. etnicitet, sprog og religion. De forskellige kulturer, normer og skikke indebærer en betydelig diversitet i forståelsen af seksualitet, herunder regler, holdninger og adfærd. Det betyder, at visse former for adfærd, som af nogle anses som acceptabel og ønskværdig, af andre anses som uhen-sigtsmæssig og uønsket. Det er derfor væsentligt, at disse forskellige betydninger, holdninger og adfærds-mønstre inddrages i seksualundervisningen, og at der etableres den nødvendige viden, som forudsætning for de unges stillingtagen til deres egen seksualitet.

Den gennemsnitlige alder for førstegangsfødende i Bolivia er meget lav. Kvinder får i gennemsnit 3,5 børn med en klar forskel på land- og byområder (2,8 mod 4,9 børn). Ligeledes varierer fødselsalderen meget mellem kvinderne i land og by, idet 11,1 % af unge kvinder i landområderne og 20,6 % i byerne er mødre, inden de fylder 19 år. Risiko for dødelighed blandt unge førstegangsfødende, og for at barnet dør inden det fylder 5 år, er ligeledes høj. Mødredødeligheden i Bolivia er en af de højeste i Latinamerika, hvor der dør ca. 290 kvinder (ud af 100.000 levendefødte børn) pga. komplikationer under fødslen⁹.

Ifølge adfærdsundersøgelsen "Asi Somos"¹⁰ anvender unge 'sikre perioder' som den mest brugte form for prævention, ligesom tre ud af fire unge ikke beskytter sig i deres seksuelle debut. Derudover ved kun halvde-len af de unge, at kondomet beskytter mod uønsket graviditet og HIV/Aids/SOI. Antallet af smittede med kønssygdomme og tilfælde af HIV/Aids er relativt lavt i Bolivia. Dog er vækstraten for kønssygdomme herun-der HIV/Aids blandt de højeste i regionen, hvorfor man bør have et større fokus på, at unge opfordres til at anvende prævention med henblik på at forebygge en potentiel epidemi. Det er ligeledes værd at bemærke, at forekomsten af andre kønssygdomme gør smittefaren ved HIV/Aids værre, ligesom dobbeltsmitte gør, at HIV hurtigere udvikler sig til Aids.

Antallet af aborter i Bolivia er ligeledes bekymrende¹¹. At én ud af fire graviditeter ender i abort (i et katolsk land, hvor abort ikke er lovlig), er et tegn på, at abort i høj grad bliver brugt som prævention. Dette sætter kvinders liv og sundhed i fare. Dette projekt arbejder for, at man gennem oplysning og adgang til prævention, og ikke ved lovindgreb som fx. i Nicaragua, kan forebygge dette. Grunden til den valgte tilgang er blandt andet, at undersøgelser har vist, at hvis der er let adgang til information, prævention og familieplanlægning, så vil antallet af aborter falde. Det der kan begrænse antallet af aborter er derfor ikke forbud, men oplysning om og adgang til prævention. Der hersker i Bolivia et akut behov for oplysning og undervisning. Ifølge Asi Somos-undersøgelsen er der generelt mangel på data om bolivianske unges viden og adfærd ift. SRSR. Sex er stadig et tabuiseret emne både i hjemmet og i skolen, og viden søges derfor ofte gennem kammerater og andre unge. Dette er medvirkende til stor uvidenhed og mytedannelse blandt unge¹². Asi Somos dokumente-rer desuden, at de bolivianske elever først og fremmest har tillid til den viden og undervisning deres undervi-sere i skolen giver dem¹³. Derfor er det afgørende, at den viden, der bliver givet, er korrekt og forståelig, og at den anvendte metodik støtter de unges SRSR.

I Latinamerika generelt, og også i Bolivia, er der stor forskel på kønsrollerne, hvor socialiseringsprocesser differentieres baseret på de betydninger, der tillægges det maskuline og det feminine køn. Dette har indfly-delse på både seksuel og reproduktiv sundhed, men i særdeleshed også ift. kvinders rettigheder. I det sek-suelle rum er det til stadighed kvinden, der underordner sig manden, og det er også i høj grad kvinden, som bliver set som ansvarlig for ikke at blive gravid og for familiens sundhed generelt. Ligesom stigmatiseringen af kvinder med HIV/Aids/SOI forekommer langt oftere end stigmatisering af mænd – bortset fra homoseksuelle mænd. Ethvert initiativ rettet mod at forbedre SRSR i Bolivia må således involvere et fokus på køn, og herunder ændring af etablerede magtrelationer – ofte fremstillet som kulturelle normer og værdier. I overens-stemmelse hermed nævnes det også flere gange i rammelovgivningen om seksuelle og reproduktive ret-tigheder fra 2006, at staten vil fokusere særligt på kvinders ret til familieplanlægning. I tilrettelæggelsen af fase 3, herunder undersøgelsen og udvikling af undervisningsforløb, vil kønsroller og ligestillingsproblema-tikker således blive inddraget eksplicit for at styrke fokus på køn.

Lovgivning om seksuel og reproduktiv sundhed

Det bolivianske parlament vedtog i 2006 en rammelov vedrørende seksuelle og reproduktive rettigheder for at samle alle tidligere retningslinjer og normer. Loven koncentrerer sig om definitionen af rettighederne og statens generelle rolle i at fremme, beskytte og garantere disse rettigheder, hvilket indebærer et integreret

8 <http://www.ops.org.bo/ais/documentos/bolivia.pdf>

9 <http://www.u-web.dk/landefakta/bolivia>

10 Se bilag 3: Asi Somos, 2010: 73 - figur 4.7. Se bilag 3 - Undersøgelsen kan ses i sin fulde længde på www.pro-joven.com.

11 Asi Somos, 2010: 46 & 107

12 Asi Somos, 2010

13 Asi Somos, 2010

syn på SRSR. Regeringen har et Nationalt Program for Seksuel og Reproduktiv Sundhed 2009-2015. Heri beskriver Sundhedsministeriet, at "seksuel og reproduktiv sundhed er rettigheder, ikke kun i forhold til at sikre reproduktion og beskytte mod sygdomme, men også for at skabe de bedste betingelser for at individet kan udleve sin seksualitet og sine muligheder..."¹⁴. Set i lyset af regeringens seneste tiltag er Fase 3 dermed i overensstemmelse med landets politik, ligesom det støtter op om konkrete mål i forhold til adgang til korrekt og fyldestgørende information om SRSR og dermed støtten til de unges seksuelle rettigheder. Kongressen vedtog desuden i 2007 Lov 924-2007¹⁵, der stipulerer forebyggelse af HIV/Aids og beskyttelse af menneskerettighederne. Loven garanterer rettigheder og pligter for personer, der lever med HIV/Aids, sundhedspersonale og den generelle befolkning, ligesom loven søger at etablere politikker rettet mod forebyggelse af - og en integreret indsats overfor HIV/Aids. Endelig søger loven at prioritere uddannelse og sikre information for at bremse spredningen af HIV/Aids.

Den bolivianske lovgivning er dermed på en række centrale områder konstruktive elementer i udviklingen af unges seksuelle og reproduktive rettigheder. Der er dog stadig en række centrale elementer, som skal udvikles:

1. Der forefindes få ressourcer (primært økonomiske, men også kapacitetsmæssige) til implementeringen af lovgivningen. Dette kan gøre det vanskeligt at prioritere seksuel og reproduktiv sundhed over fx programmer som fødevarerhjælp og adgang til rent drikkevand. Desuden mangler der helt konkrete relevante undervisningsmidler til at implementere lovens hensigter.
2. Der er en mangel på viden om unges adfærd og holdninger, samt viden om hvor der skal sættes ind for at opnå den størst mulige effekt. Endeligt mangler lærerstanden konkret viden og relevante undervisningsmaterialer/pædagogik for at takle SRSR-problematikken.
3. Der er et stort behov for at støtte op omkring den politiske vilje i Bolivia, så SRSR-arbejdet kan styrkes og udbredes.

Uddannelse

I den nye bolivianske grundlov, vedtaget af regeringen i januar 2009, omtales Bolivia som "... en social stat med fælles flernationale rettigheder, der er fri, uafhængig, suveræn, demokratisk, interkulturel, decentraliseret og selvstændig"¹⁶. Ligeledes anføres det at: "Alle personer har ret til at modtage undervisning på alle niveauer på en universel, produktiv, gratis, integrerende, interkulturel og diskriminationsfri måde"¹⁷.

Den nye grundlov, undervisningsloven fra 2010, det øgede fokus på individets rettigheder, de kollektive rettigheder til en interkulturel tosproget uddannelse samt den stigende opmærksomhed på individets SRSR resulterede i, at Undervisningsministeriet i 2011 vedtog et udkast til curriculum indeholdende seksualundervisning i grundskolerne. Seksualundervisning skal indgå som obligatorisk tema det sidste år på grundskoleuddannelsen, men *emner og undervisningsmetoderne er ikke fastlagte*. Derfor er Pro Jovens dialogbaserede seksualundervisning særdeles relevant i udmøntningen af curriculum for at konkretisere og styrke implementeringen ud fra relevant indhold og undervisningsmetoder.

I Danidas strategi for partnerskabet mellem Bolivia og Danmark anslås det, at der er "[...] et stort behov for at højne kvaliteten af undervisningen, herunder udvikling af pædagogisk praksis, styrkelse af læreruddannelser, tosproglig undervisning, tværgående temaer i undervisningen (miljø, ligestillingsaspektet, seksualundervisning inkl. Hiv/Aids samt demokrati og menneskerettigheder."¹⁸ Projektet er således i overensstemmelse med Danidas officielle politik for den danske indsats i Bolivia. Danida fortsætter sit engagement frem til 2013 indenfor uddannelsessektoren i samarbejde med Holland, Sverige og Spanien ved primært at støtte Undervisningsministeriets nye Strategiske Plan for 2010-2014. Endvidere er en forlængelse af Danidas engagement i Bolivia under udvikling, men dog ikke endeligt vedtaget endnu. Fase 3 vil komplementere Danidas strategi og Undervisningsministeriets Strategiske Plan ved at etablere ny viden om unge i forhold til SRSR, udvikle innovative metoder og undervisningsforløb, som styrker lærernes kompetencer og muliggør en effektiv udbredelse af interkulturel seksualundervisning i det bolivianske grundskolesystem og endelig dokumentere og advokere for en konkret plan for implementering af seksualundervisning i det bolivianske uddannelsessystem – spændende fra læreruddannelsen til folkeskolesektoren.

De regionale undervisningsmyndigheder har overfor APPRENDE udtrykt ønske om sparring i lyset af det nye curriculum med krav om obligatorisk seksualundervisning i grundskolens sidste år. I denne fase vil APPRENDE støtte myndighedernes arbejde ved bl.a. at udvide den eksisterende viden og pædagogiske

14 Plan Estratégico Nacional de Salud Sexual y Reproductiva 2009-2015: 7

15 Law 924-2007 "HIV/Aids prevention and protection of human rights".

16 Nueva Constitución – Política del Estado, Congreso Nacional, Octubre 2008:Artículo 1:3).

17 Nueva Constitución – Política del Estado, Congreso Nacional, Octubre 2008:Artículo 1:6).

18 Udenrigsministeriet, 2010: 44 "Bolivia-Danmark Partnerskab 2010 – Strategi for Udviklings samarbejdet 2005-2010"

metoder på området og derudover rette fokus mod lærerseminarierne (se C.2.). Det nye curriculum giver kommuner/regioner gode muligheder for lokalt at tilpasse indhold og konkrete metoder, der anvendes ift. implementeringen af seksualundervisning i landets grundskoler.

B.2 Hvordan er projektet blevet forberedt?¹⁹

Projektets første fase, som oprindeligt var et Danida enkeltbevillingsprojekt gennemført med den bolivianske partner SAHB, opnåede store resultater, men oplevede også at SAHB gik i opløsning. De sidste måneder af denne fase påbegyndte AXIS derfor et samarbejde med en ny partner, APPRENDE. Oprindeligt var det til tænkt, at projektet skulle fortsætte i en anden fase som et større faseopdelt projekt i samarbejde med APPRENDE, men da samarbejdsrelationen på daværende tidspunkt vurderes som relativt ny blev en mindre konsolideringsfase i stedet gennemført i 2011/2012. Målet var at styrke partnerskabet yderligere samt at konsolidere de opnåede resultater fra første fase og herved skabe et grundlag for et mere omfangsrigt samarbejde mellem APPRENDE og AXIS.

Pro Jovens tredje fase er således et produkt af de to foregående faser, hvor løbende diskussioner fandt sted med APPRENDE om, hvilke skridt i indsatsen der var afgørende for at støtte det samlede nationale arbejde med SRSR. Herudover tager denne fase udgangspunkt i anbefalingerne fra den eksterne evaluering af første fase²⁰ samt den pædagogiske undersøgelse, gennemført af Cathrine Watson, hvor det bl.a. fremgår, at et fokus på læreruddannelsen vil være afgørende i en kommende fase for at styrke en bæredygtig og effektiv udbredelse af seksualundervisning i Bolivia.

De centrale linjer i tredje fase blev formuleret under et længere projektbesøg af AXIS i november/december 2011 og er siden diskuteret og revideret i samarbejde mellem AXIS og APPRENDE.

B.3 Problemanalyse

Befolkningen i Bolivia er meget ung²¹, og der eksisterer store problemer indenfor SRSR. Tidlig eksponering af graviditeter i Bolivia er markant med 19 ud af 100 unge, der bliver mødre eller gravide med deres første barn i alderen mellem 15 og 19 år – og hvor 40 % ikke ønskede at få børn på dette tidspunkt. Dette afspejler en mangel på viden om prævention og en ikke-hensigtsmæssig seksuel adfærd. I de sidste 5 årtier har Bolivia oplevet en vedvarende vækst i antallet af fødsler. Et betydeligt antal af disse fødsler er teenagepiger og mere end halvdelen af disse fødsler sker før ægteskab. Ifølge 'Asi Somos' resulterede dette i at "1 af 4 graviditeter ender i abort", og dette er den tredje hyppigste årsag til mødredødelighed²². UNAIDS statistikker viser desuden, at der i 2009 var 12.000 HIV/Aids tilfælde i Bolivia, hvor ca. 1.000 døde af infektionen. Heriblandt havde Santa Cruz, Cochabamba og La Paz flest rapporterede tilfælde. Ifølge UNAIDS er tallene dog behæftet med stor usikkerhed på grund af kraftig underrapportering. UNAIDS anslår i stedet, at der er mellem 9.000 – 16.000 hiv-smittede i Bolivia, og tilføjer, at antallet er kraftigt stigende. I overensstemmelse hermed er omfanget af SOI blandt de højeste i regionen med 56.000 tilfælde (14 pr 1.000 indbyggere i den fødedygtige alder)²³.

Disse problemer relateret til SRSR er i stort omfang et resultat af den begrænsede adgang til information og uddannelse. Sex er generelt et tabuiseret emne både i hjemmet og i skolen, hvorfor unge søger viden gennem kammerater, andre unge eller Internettet. Dette bekræftes i 'Asi Somos': "I mere end halvdelen af de unges familier, tales der ikke om seksualitet"²⁴. Det resulterer i stor uvidenhed og mytedannelse blandt unge og en ofte risikofyldt seksuel adfærd. Eksempelvis viser 'Asi Somos' at "3 af 4 unge har ubeskyttet sex i deres seksuelle debut"²⁵. UNAIDS' undersøgelser viser ligeledes, at 21 % af kvinder i alderen 15-49 aldrig har hørt om HIV/AIDS og kun 24 % mænd mellem 15 og 49 år brugte kondom under deres sidste samleje med en ikke-fast partner inden for de seneste 12 måneder²⁶.

Traditionelle kønsroller og sociale normer relateret til den omfattende 'machismo' medfører ligeledes problemer indenfor SRSR, da det tilskynder mænd til at have flere seksuelle partnere og kan resultere i kønsbestemt vold. Yderligere betyder kvindernes ofte økonomiske underlegne situation, der efterlader dem i et afhængighedsforhold til manden, at kvinderne i mange tilfælde er ude af stand til at 'forhandle' (kræve) bru-

19 Dette afsnit er udfyldt trods ansøgning om en ny fase i et eksisterende projekt. Dette er begrundet i de vanskeligheder projektsamarbejdet gennemgik med den oprindelige partner i fase 1 (Danida enkeltbevilling).

20 Ekstern evaluering udarbejdet af Elviras Raffos. Rapporten kan ses på: <http://www.axisngo.dk/index.php?mode=show&M=12&id=87>

21 47% af befolkningen er under 20 år (UNAIDS)

22 http://www.unicef.org/bolivia/children_1538.htm

23 <http://www.unaids.org/en/regionscountries/countries/bolivia/>

24 'Asi Somos'.

25 Ibid

26 http://www.usaid.gov/our_work/global_health/aids/Countries/lac/bolivia_profile.pdf

gen af kondomer. I Bolivia har 70 % af kvinderne været ofre for kønsbestemt vold, det værende seksuel vold, familiær vold, seksuel chikane og/eller prostitution. 2/3 af ofrene for seksuel vold er under 15 år, 2/3 af voldtægterne finder sted i voldsmandens eller ofrets hjem og 80 % af voldtægtsforbryderne er personer med relation til ofrene (stødfædre, fædre, søskende, onkler, venner). Det estimeres at 64,1% kvinder i Bolivia udsættes for fysisk, psykologisk eller seksuel vold. Alene i 2008 blev der registreret 67,968 tilfælde af vold i hjemmene – fysisk, psykologisk, økonomisk og seksuel²⁷.

Det er således markant, at unge i Bolivia mangler information omkring SRSR for at kunne træffe sikre valg vedrørende sex. 'Asi Somos' viste, at de fleste unge opfatter, at de modtager den mest korrekte information om seksualitet fra deres lærere²⁸. Der er derfor stort behov for at støtte de voksne undervisere, som de unge har tillid til, i at levere korrekt information om relevante emner for unge. Desuden er det essentielt, at disse voksne besidder pædagogiske redskaber for at fremme en konstruktiv og anerkendende dialog med de unge.

B.4 Interessentanalyse

Interessent	Involvering/forhold til projektet	Interesse/motivation	Frygt/modstand	Styrker	Svaghed
APPRENDE	Civilsamfundsorganisation, der i samarbejde med AXIS har ansvaret for projektet. Implementering af projekt.	Ønsker at bidrage til, at SRSR i langt højere grad bliver opfyldt - og har særlig teknisk kapacitet ift. at implementere SRSR bl.a. ved at udvikle relevant kontekstuel indhold og metoder, således at især unge får større viden om SRSR. Udvikle samlede (kliniske/pædagogiske) metoder.		Mange års erfaring med sundhedsoplysende aktiviteter. Erfarent projektteam – især med fokus på det kliniske. Arbejder i LPZ/ CBBA/SC.	Har pt. mere opfattet sin rolle som teknisk, men arbejder nu med organisationen som en civilsamfundsorganisation, der har en særlig rolle at spille ift. fortalervirksomhed og det at gøre regeringen ansvarlig for at sikre SRSR for alle borgere i Bolivia.
Innovatorer (Primært lærere).	'Forandringsagenter' - medforfattere til bogen 'teaching with love' og Best Practice Manualen ²⁹ .	Innovatorerne er engagerede i temaet ift. folkeskolearbejde. Ser sig selv som afgørende for støtte til kollegers arbejde vedrørende SRSR.	Skifter til tider arbejdsområde – flytter skoler/kommuner.	Lokalt forankret og "eksperter" på feltet. Har god træning i seksualundervisningen og forudsætninger for at undervise andre lærere.	Har begrænset tid, pga. arbejdet som lærere.
Grundskolelærerne i nabo-kommunerne	Har interesse i at tilbyde ny kvalitetsseksualundervisning til deres studerende.	Det nye curriculum for grundskolerne gør seksualundervisning obligatorisk. Lærerne er ofte magtesløse ift. arbejdet.	Udfordrer dem på nye områder.	Har kendskab til elever og forældre og dermed et godt udgangspunkt for at introducere følsomme metoder/ temaer.	Begrænset tilskyndelse for at få den nødvendige undervisning og begrænset tid til workshops.
Uddannelsesmyndigheder i kommunerne	Er ansvarlige for undervisningen og potentielle samarbejdspartnere.	Ønsker at reducere antal teenagegraviditeter og mindske skolefrafaldet. Interesse i at bruge erfaringer fra arbejdet i fase 2 til egen kommune.	Fører til yderligere krav til myndighederne.	Støtte vigtig for gennemførelse i skolesystemet. Kan motivere/ kræve at lærerne deltager i uddannelsen og implementerer den ny viden.	
Lokale myndigheder i kommunerne	Skal godkende lokale organisationer. Er eksisterende samarbejdspartnere.	Kender til projektet og har været til præsentationer i LPZ og CBBA. Interesse i at mindske skolefrafaldet, at reducere tilfælde af teenagegraviditeter. Har behov for støtte til den konkrete implementering.	Ikke mange erfaringer med at samarbejde med ngo'er.	Støtte fra disse myndigheder vil styrke projektets succes i kommunen.	Har autonomi ift. at træffe beslutninger om at koordinere uddannelsesaktiviteter med ngo'er.
Regionale undervisningsmyndigheder	Ansvarlige for SRSR regionalt – derfor mål for fortalervirksomheden. Er også en interessent som projektet samarbejder med	Regionale uddannelsesmyndigheder har vist stor interesse for Pro Joven. APPRENDE har samarbejdsaftaler på		Støtten fra denne autoritet er afgørende for projektets succes i andre kommuner.	

²⁷ <http://www.womankind.org.uk/what-we-do/where-we-work/bolivia/womankind-projects/>

²⁸ 'Asi somos'

²⁹ Se bilag 4: Beskrivelse af manualen og den samlede seksualundervisningspakke.

	for at institutionalisere SRSR.	regionalt niveau ift. implementeringen af projektaktiviteterne.			
Lærerseminarier	Har stor indflydelse på hvervning af studerende. Skal give tilladelse til studerende deltagelse i projektet. Der er indgået samarbejdsaftaler med de to seminarier.	Direktørerne bliver ikke udskiftet hvert år, hvilket sikrer en stabilitet i indsatsen.		Hvis ikke projektet opnår tilladelse hos ministeriet til at anvende studerende, er det muligt at opnå seminarierne tilladelse.	
Undervisere på lærerseminarierne	Samarbejdspartnere.	Deres interesse er at uddanne nye lærere i henhold til den nye undervisningslov. Kan profilere seminarierne på nationalt plan.		Vigtigt udgangspunkt for seksualundervisning i uddannelsessystemet.	Manglende tid og kapacitet.
Lærerstuderende.	De tager SRSR kompetencerne med ud på skolerne over hele landet, som del af deres uddannelse.	Interesserede i at tilegne færdigheder, der sætter dem i stand til at undervise under den nye uddannelseslov.		Har mulighed for at få kompetencer inden for dialogbaseret seksualundervisning.	
Skoleledere og lærere på universitetet i Santa Cruz	Har interesse i at arbejde med projektet. Brugere/udviklere af projektet. Kan skaffe dem national profilering.	Er interesserede i uddannelsesforskning og frembringe nye praktiske erfaringer for de studerende.		Har mulighed for at tilbyde studerende feltarbejde og institutionel praksis.	Lærere/ studerende i SC er involveret i undersøgelsen af de unge og har derved flere roller i undersøgelsen.
Undervisningsministeriet	Ansvarlige for SRSR på nationalt plan – derfor den institution den nationale fortalervirksomhed retter sig imod. Ministeriet kender projektet, dets materialer og anerkender projektet som et af de mest betydningsfulde ift. implementering af seksualundervisning i grundskolen.	Har indført ny uddannelseslov og at nyt curriculum for seksualundervisning. Ønsker en forbedring af den nuværende seksualundervisning.	Kan opfatte projektets fokus på SRSR (især rettighedstilgangen) og fortalervirksomheden som en kritik af regeringen.	Mulighed at ministeriet, med den gode relation der hidtil er blevet etableret, ser APPRENDEs input som en styrkelse af ministeriets eget arbejde og mulighed for at implementere nye og veldokumenterede modeller, indhold og metoder.	Der har været minister-skifte. Det har været en udfordring for APPRENDE at indgå en officiel samarbejdsaftale med Undervisningsministeriet. Dette er fortsat under behandling i ministeriet.
Pressen	Kan spille en vigtig rolle i forhold til fortalervirksomhed. Har i fase 1+2 været en god samarbejdspartner. SRSR-temaet er godt pressestof.	Mange tv-kanaler og radiostationer har vist interesse for SRSR-arbejdet. Ser muligheden for at bringe den 'gode historie'.		Kan påvirke beslutningstagerne på lokalt, regionalt og nationalt niveau.	
Andre CSO'er	Involvering kan styrke projektet – inddrage nye kapaciteter.	Hvis der etableres tillid imellem netværksorganisationer kan hver cso styrkes.	Negativ konkurrence.	Kan styrke det samlede fokus på implementeringen af SRSR arbejdet.	
Skolebestyrelser	Deltager i debatter med lærere, ledere og projektfolk.	Interesse i at temaet behandles på den rigtige måde – som støtter eleverne/lærerne.	Utryghed ved at behandle et ofte tabubelagt tema.	Støtten fra forældre kan øge presset på myndigheder og skoleledelser ift. at takle undervisningen.	Uvidenhed/utryghed ved emnet kan svække implementeringen.
Eleverne	Målgruppe.	Interesse, men også utryghed fra enkelte elevs side. Tabuemne.	Tabuemne – især hvis lærerne er ukvalificerede.	Er generelt interesserede i at diskutere SRSR.	
Den katolske kirke	Ikke deltager i projektet.	Kan have interesse. Erfaringer viser, at kirken ikke har nogen betydning for udviklingen og implementeringen af arbejdet.	Traditionel frygt fra kirkens side overfor SRSR.		Kirken uden betydning for arbejdet på skolerne. Forældre generelt bakker op.
Traditionelle strukturer	Ingen	Ingen	Ingen	Kan støtte – men ikke nødvendigt.	Ingen
AXIS	Partnerorganisation i Danmark	Erfaringer fra DK, Ghana og Bolivia kan udvikle AXIS.			

Interessentanalysen ovenfor viser mangfoldigheden af interessenter på SRSR-området og i relation til projektets målsætninger. Projektets overordnede mål er, at alle børn, unge og voksnes seksuelle og reproduktive rettigheder opfyldes, hvorfor det er væsentligt at inddrage relevante civilsamfunds- og stats/ myndighedsaktører.

Da projektets overordnede strategi er at styrke civilsamfundet og dets organisationer med særligt fokus på partneren APRENDE, har vi analyseret, hvilke dele af det civile samfund og CSOs, som APPRENDE skal arbejde strategisk sammen med for at styrke den evidensbaserede fortalervirksomhed for at fremme SRSR og gøre regeringen ansvarlig for at leve op til sin forpligtelse til at levere de nødvendige rettighedsbaserede ydelser. Her er samarbejdet i de forskellige etablerede SRSR-netværk centralt.

Interessentanalysen afspejler det faktum, at der er store muligheder for at styrke arbejdet med de lokale, regionale og nationale myndigheder, idet myndighederne selv anerkender behovet for at styrke SRSR, men endnu ikke er nået langt nok i implementeringen af de gode hensigter i det nye curriculum ("walk the talk"). Derfor har APPRENDE og andre civilsamfundsaktører en væsentlig rolle at spille.

C. PROJEKTBEKRIVELSE

C.1 Målgruppe og deltagere

Projektets primære målgrupper består af:

- 29.251 skoleelever fra grundskolen (50% piger og 50% drenge). Flertallet er enten Aymara- eller Quechuatalende.
- 177 ledere på skoler.
- 2515 lærere fra grundskoler (50% kvinder og 50% mænd).
- 4 ledere på 2 seminarier i El Alto/La Paz.
- 147 lærere på 2 seminarier i El Alto/La Paz.
- 2753 lærerstuderende på 2 lærerseminarier i La Paz /El Alto (50 % piger og 50 % drenge).
- 68 kommunale, regionale og nationale teknikere indenfor undervisning.
- 13 medlemmer af Analysegruppen i Santa Cruz (fra det lokale universitet, CSO, m.m.)
- 24 medlemmer af APPRENDE (ansatte og bestyrelsesmedlemmer)
- 52 kommunale, regionale og nationale myndigheder.

Desuden:

- Forældre til grundskoleelever / skolebestyrelser / forældreråd.
- CSOs der arbejder med sundhed, uddannelse og SRSR.

Partners relation til målgrupperne

Aktiviteterne i fase tre tager afsæt i de fire oprindelige landkommuner fra fase 1 og 2, samt 8 nye nabokommuner i La Paz/El Alto og Cochabamba samt 2 nye landkommuner i Santa Cruz. APPRENDE har fra fase 1 og 2 opnået indgående kendskab til og erfaring med målgruppen bestående af unge, lærere og lokale uddannelsesmyndigheder. Ligesom de har opnået erfaring med, kendskab til og har etableret et samarbejde med Undervisnings- og Sundhedsministeriet, der officielt har anerkendt Pro Joven som et af de bedste projekter ift. SRSR i Bolivia. Ministeriet har gentagne gange udtrykt behov for ekstern støtte til udviklingen af indsatser om SRSR, hvorfor en lang række møder fandt sted mellem Pro Joven og ministeriets ansvarlige for SRSR området i løbet af fase 1 og 2. Samarbejdet mellem CSOer og myndigheder er ikke altid nemt, imidlertid har Pro Joven i løbet af projektets varighed, opbygget et godt og tillidsfuldt samarbejde med lokale såvel som regionale og nationale myndigheder.

Projektets indsatsområder

Projektets fokus vil dels fortsat støtte til de 4 oprindelige kommuner fra fase 1 og 2, dels i otte nabokommuner³⁰ til de oprindelige samarbejdskommuner. Endelig vil to kommuner i Santa Cruz blive inddraget, således det kommunale arbejde vil foregå i Bolivias tre geografiske områder.

Landkommuner i Cochabamba (dalland):

- Punata
- Sacaba
- Quillacollo
- Colcapirhua
- Tarata
- Cliza

Landkommuner i La Paz (højland):

- Viacha
- Patacamaya
- El Alto Red
- Tihuanacu
- Calmarca
- Colquencha

Santa Cruz (lavland):

- Montero
- Warnes

Lokale uddannelsesmyndigheder:

- Cochabamba
- La Paz
- Santa Cruz

Regionale uddannelsesmyndigheder³¹:

- Cochabamba
- La Paz
- Santa Cruz

Statslige myndigheder:

- Undervisningsministeriet i La Paz

Lærerseminarier i La Paz/El Alto³²

- Escuela superior de formación de maestros "Simón Bolívar"
- Escuela superior de formación de maestros tecnológico y humanístico El Alto

C.2. Projektets målsætninger og succeskriterier

Projektets overordnede mål:

Alle børn, unge og voksne i Bolivia får, med udgangspunkt i egen etnicitet, sprog og kultur, opfyldt deres Seksuelle og Reproduktive Rettigheder.

Konkrete Projekt mål	Indikatorer
<p>Mål 1. Den 1. august 2015 har Undervisningsministeriet et styrket erfaringsgrundlag, konkrete redskaber og øget incitament til at implementere curriculum med seksualundervisning på landets grundskoler.</p>	<p>1.1. Undervisningsministeriet anvender viden fra de tre undersøgelser og kontekstualiserede undervisningsforløb i implementeringen af det nye curriculum. Verifikation: Referater fra SRSR-netværket³³ henviser til undersøgelsesresultater og undervisningsmetoderne.</p> <p>1.2. Ti nye kommuner fra La Paz, Cochabamba og Santa Cruz har implementeret seksualundervisning ud fra Best Practice Manualen i 50 % af skolerne. Verifikation: Undervisningsplaner for skolerne.</p> <p>1.3. 85 % af de involverede 10 nye kommunale myndigheder allokerer budgetmidler til implementering af seksualundervisning på grundskolerne. Verifikation: Kommunale budgetter.</p> <p>1.4. Undervisnings- og sundhedsmyndigheder fra La Paz, Cochabamba og Santa Cruz deltager aktivt i SRSR-netværket. Verifikation: Mødereferater fra netværksmøder.</p> <p>1.5. Undervisningsministeriet anerkender undersøgelsesresultater, kontekstualiserede undervisningsforløb og Best Practice manualen ved minimum tre presse- og seks dialogmøder. Verifikation: Presseomtale og mødereferater.</p>

³⁰ Se bilag 5: Samarbejdsaftaler med otte kommuner

³¹ Se bilag 6: Samarbejdsaftaler med to regionale myndigheder

³² Se bilag 7: Samarbejdsaftaler med to lærerseminarier

³³ SRSR-netværket omfatter nationale, regionale og kommunale myndigheder samt 57 organisationer, som udveksler erfaringer og diskuterer temaer relateret til SRSR.

<p>Mål 2. Den 1. august 2015 foreligger et af Undervisningsministeriet anerkendt seksualundervisningsmodul til uddannelse af lærerstuderende med potentielle for national udbredelse til landets seminarier.</p>	<p>2.1. Aktørerne i SRSR-netværket anerkender undervisningsmodulet som relevant til udbredelse på lærerseminarierne. Verifikation: Mødereferater.</p> <p>2.2. To lærerseminarier i La Paz/ El Alto anvender det nye undervisningsmodul til uddannelse af lærerstuderende i seksualundervisning. Verifikation: Seminariernes undervisningsplaner.</p> <p>2.3. Minimum 10 lærerseminarier ønsker at overføre undervisningsmodulet i uddannelsen af lærerstuderende. Verifikation: Hensigtserklæringer fra seminarieledelser</p> <p>2.4. Undervisningsministeriet anerkender seksualundervisningsmodulet ved minimum 1 presse- og 2 dialogmøder. Verifikation: Presseomtale og mødereferater</p>
<p>Mål 3. Den 1. august 2015 er APPRENDE styrket organisatorisk og som legitim fortaler for seksuelle og reproduktive rettigheder for alle bolivianere.</p>	<p>3.1. APPRENDEs medarbejdere oplever øget inddragelse, intern koordinati- on og tværfagligt samarbejde. Verifikation: Årlig trivselsundersøgelse</p> <p>3.2. APPRENDEs bestyrelse er udvidet med 5 nye medlemmer. Verifikation: Bestyrelsesreferater</p> <p>3.3. APPRENDEs bestyrelse har præsenteret sin vision for organisationens indsatser. Verifikation: Strategisk Plan</p> <p>3.3. APPRENDE indarbejder anbefalinger fra målgrupper, medarbejdere og samarbejdspartnere i årsplanen. Verifikation: Ekstern årsrapport og Apprendes årsplaner</p> <p>3.4. APPRENDE står i spidsen for koordineringen af indsatser rettet mod udbredelsen af seksualundervisning i Bolivia. Verifikation: Referater fra netværksmøder.</p> <p>3.5. Undervisningsministeriet anerkender APPRENDE som en central aktør i implementeringen af seksualundervisning i Bolivia. Verifikation: Hensigtserklæring</p>

C.3 Resultater (outputs) og projektaktiviteter

Mål	Resultater	Aktiviteter
<p>Mål 1. Den 1. august 2015 har Undervisningsministeriet et styrket erfaringsgrundlag, konkrete redskaber og øget incitament til at implementere curriculum med seksualundervisning på landets grundskoler.</p>	<p>1.1 Analysegruppen (forskere fra Universitetet i SC, lokale CSO'er, kommunale myndigheder og undervisningsministeriet) har, i samarbejde med APPRENDE/ AXIS gennemført en undersøgelse af Santa Cruz unges seksuelle adfærd og holdninger.</p> <p>1.2. Undervisningsforløb udviklet i fase 1 og 2 er kontekstualiserede i forhold til Santa Cruz undersøgelsens resultater.</p> <p>1.3. Undervisningsforløb er videreudviklet med særligt fokus på individuelle og kollektive rettigheder.</p> <p>1.4. Analysegruppen og APPRENDE har styrket den eksisterende dialog med Undervisningsministeriet, regionale og kommunale uddannelsesmyndigheder om unges seksuelle adfærd og holdninger samt metoder til seksualundervisning.</p> <p>1.5. Seksualundervisning er implementeret på grundskolerne i 10 nye kommuner – 4 i La Paz, 4 i Cochabamba og 2 i Santa Cruz ud fra Best Practice Manualen baseret på erfaringer fra de 4 oprindelige kommuner.</p>	<p>1.1.1. Udarbejdelse og indgåelse af samarbejdsaftale med Uni i SC, herunder ansvarlige forskere.</p> <p>1.1.2. Etablering af Analysegruppe der, i samarbejde med APPRENDE/AXIS, skal gennemføre undersøgelsen.</p> <p>1.1.3. Planlægningsmøder med Analysegruppe for design af undersøgelsen, monitorering og administration af arbejdet.</p> <p>1.1.4. Udvælgelse og træning af en gruppe unge studerende, der varetager den konkrete indsamling af spørgeskemaer.</p> <p>1.1.5. Indsamling, bearbejdning og analyse af data fra undersøgelsen.</p> <p>1.1.6. Publicering af 'Asi Somos en Santa Cruz'.</p> <p>1.2.1. Analysegruppen inddrager resultater fra undersøgelsen for at kontekstualisere seksualundervisningsforløbene fra Pro Joven 1 og 2</p> <p>1.3.1. Analysegruppen styrker undervisningsforløb med særligt fokus på interkulturalitet, køn og rettigheder.</p> <p>1.3.2. Validering af undervisningsforløb gennemføres i 2 kommuner på 45 skoler i Santa Cruz.</p> <p>1.3.3. Færdigredigering og publicering af de kontekstualiserede undervisningsforløb.</p> <p>1.4.1. Analysegruppen præsenterer og diskuterer undersøgelsens resultater med repræsentanter fra Undervisningsministeriet og SRSR-netværket.</p> <p>1.4.2. Analysegruppen præsenterer og diskuterer indholdet i de kontekstualiserede undervisningsforløb for repræsentanter fra Undervisningsministeriet og SRSR-netværket.</p> <p>1.5.1. APPRENDE følger løbende op på erfaringer med implementeringen af seksualundervisning i grundskolerne i de fire oprindelige kommuner fra fase 1 og 2.</p> <p>1.5.2. APPRENDE udarbejder og indgår samarbejdsaftaler med 8 nye nabokommuner og 2 nye kommuner i Santa Cruz.</p> <p>1.5.3. Pro Joven undervisningspakken og teamet af innovatorer præsenteres for kommunalbestyrelser og undervisningsteknikere i La Paz, Cochabamba og Santa Cruz.</p> <p>1.5.4. Innovatorerne mødes med kommunale funktionærer i de 10 kommuner for at konkretisere samarbejdet, herunder allokering af budgetmidler.</p> <p>1.5.5. Etablering af 10 kommunale styregrupper for implementering af seksualundervisning på grundskolerne (styregruppen består af innovatorer, to teknikere fra uddannelsesmyndighederne og to lærerrepræsentanter).</p> <p>1.5.6. Styregruppen udarbejder en plan for uddannelse af 2305 lærere på 135 skoler.</p> <p>1.5.7. Innovatorer uddanner 2305 skolelærere og støtter dannelsen af lærerteams "Profesores Pro Joven" på skolerne.</p> <p>1.5.8. Monitorering og opfølgning på undervisningsplaner og undervisningsforløb gennemført af lærerne.</p> <p>1.5.9. Evaluering af iværksættelsen af seksualundervisning på kvartalsvise møder ml. styregrupper og kommunale myndigheder.</p>

Mål	Resultater	Aktiviteter
	<p>1.6. APPRENDEs fortalervirksomhed har skabt øget national efterspørgsel efter udbredelsen af seksualundervisning til alle landets grundskoler fra lærere, elever og forældre.</p>	<p>1.6.1. APPRENDE præsenterer undersøgelsens resultater, seksualundervisningsforløb og erfaringer med udbredelsen af seksualundervisning for lærerforeninger, forældresammenslutninger, kvindeorganisationer og elevråd i de tre regioner.</p> <p>1.6.2. Analysegruppen og APPRENDE afholder en pressekonference med præsentation af undersøgelsens resultater, seksualundervisningsforløb og erfaringer med udbredelsen af seksualundervisning.</p> <p>1.6.3. APPRENDE promoverer sine indsatser for udbredelse af seksualundervisning ved de årlige nationale og internationale mærkedage (bl.a. International Aids Dag; kvindernes kampdag og International dag for afskaffelse af vold mod kvinder).</p>
<p>Mål 2. Den 1. august 2015 foretager et af Undervisningsministeriet anerkendt seksualundervisningsmodul til uddannelse af lærerstuderende med potentiale for national udbredelse til landets seminarier.</p>	<p>2.1. Et nyt modul til seksualundervisning på lærerseminarerne er piloteret og valideret på to lærerseminarier i La Paz/El Alto.</p> <p>2.2. APPRENDE har etableret en undergruppe af SRSR-netværket med deltagelse af lærerseminarier som aktivt fremmer udbredelsen af seksualundervisningsmodulet.</p> <p>2.3. Undervisningsministeriet har evalueret undervisningsmodulet for lærerstuderende og anerkendt modulet som et relevant og anvendeligt redskab i udmøntningen af det nye curriculum.</p>	<p>2.1.1. Der udarbejdes og indgås samarbejdsaftaler med to lærerseminarier i La Paz/El Alto.</p> <p>2.1.2. Uddannelse af fem seminarielærere fra hvert lærerseminar i dialogbaseret seksualundervisning med fokus på køn, interkulturalitet og rettigheder til udvikling af seksualundervisningsmoduler.</p> <p>2.1.3. Gennemførelse af arbejds møder med seminarielærere om udvikling af seksualundervisningsmoduler.</p> <p>2.1.4. Testning af seksualundervisningsmodulerne i uddannelsen af to hold af lærerstuderende på hvert lærerseminar.</p> <p>2.1.5. Lærerstuderende afprøver deres seksualundervisningskompetencer på grundskoler i La Paz/El Alto.</p> <p>2.1.6. Første udkast til seksualundervisningsmodulet præsenteres for ledelsen af lærerseminarierne og øvrige seminarielærere for input.</p> <p>2.1.7. Fællesmøder mellem de to grupper af seminarielærere for at udarbejde et samlet seksualundervisningsmodul for uddannelse af lærerstuderende i Bolivia.</p> <p>2.1.8. Publicering og offentliggørelse af seksualundervisningsmodulet.</p> <p>2.2.1. APPRENDE inddrager relevante aktører i SRSR-netværket og lærerseminarier mhp. dannelse af en ny undergruppe, der inkluderer repræsentanter fra lærerseminarierne.</p> <p>2.2.2. SRSR undergruppen sikrer deltagelse fra lærerseminarier i demonstrationsklasser på landets seminarier.</p> <p>2.2.3. SRSR undergruppen afholder dialogmøder med ledere fra landets lærerseminarier.</p> <p>2.3.1. Undervisningsministeriets teknikere deltager i demonstrationsklasser om seksualundervisning på de to lærerseminarier samt grundskoler.</p> <p>2.3.2. APPRENDE/seminarieledelserne gennemfører et debattmøde med Undervisningsministeriets teknikere om seksualundervisningsmodulet.</p> <p>2.3.3. APPRENDE/seminarieledelserne og Undervisningsministeriet afholder et fælles pressemøde om seksualundervisningsmodulet som del af læreruddannelsen.</p>

Mål	Resultater	Aktiviteter
<p>Mål 3. Den 1. august 2015 er APPRENDE styrket organisatorisk og som legitim fortaler for seksuelle og reproduktive rettigheder for alle bolivianere.</p>	<p>3.1. APPRENDE har optimeret udnyttelsen af medarbejdernes kompetencer gennem involvering i beslutningsprocesser og tværfagligt samarbejde.</p> <p>3.2. APPRENDES bestyrelse er udvidet med en bredere faglig, organisatorisk og strategisk kompetence.</p> <p>3.3. APPRENDE har inddraget målgrupper og samarbejdspartnere i evaluering og udvikling af APPRENDES aktiviteter.</p> <p>3.4. APPRENDE har manifesteret sig som central aktør i fortalerarbejdet om udbredelsen af SRSR og seksualundervisning i Bolivia.</p>	<p>3.1.1. Direktion og programansvarlige gennemgår lederuddannelsesseminar med fokus på organisationsudvikling.</p> <p>3.1.2. APPRENDE afholder ugentlige fælles kontormøder mellem ledelse, ansatte og frivillige for at koordinere implementeringen af aktiviteter.</p> <p>3.1.3. Hver fjortende dag afholdes programgruppemøder mellem direktør og programansvarlige for diskussion af fremdrift og intern koordination.</p> <p>3.1.4. Ledelsen afholder årlige medarbejderudviklingssamtaler med alle ansatte.</p> <p>3.1.5. Udarbejdelse, gennemførelse og opfølgning på de årlige trivselsundersøgelser blandt medarbejderne og ledelse.</p> <p>3.1.6. Der gennemføres et årligt kontorseminar for faglig opkvalificering i bl.a. køn og ligestilling mhp. udvikling af APPRENDEs indsatser.</p> <p>3.2.1. Kapacitetsanalyse og udvikling af en strategisk plan for bestyrelsens visioner, mandat og legitimitet.</p> <p>3.2.2. Kortlægning og indstilling til udvælgelse af nye medlemmer til bestyrelsen.</p> <p>3.2.3. Rekruttering af udvalgte medlemmer til bestyrelsen og indførelse i bestyrelsens arbejde.</p> <p>3.2.4. Bestyrelsen præsenterer visioner for APPRENDE ansatte, frivillige og målgrupper.</p> <p>3.3.1. Afholdelse af et halvårligt statusmøde om fremdriften i APPRENDEs aktiviteter med samarbejdspartnere, målgrupper, ansatte og bestyrelse.</p> <p>3.3.2. Afholdelse af et årligt evaluerings- og strategiseminar med samarbejdspartnere, målgrupper, ansatte og bestyrelse faciliteret af en ekstern konsulent, der udarbejder årsrapport med anbefalinger til ledelsen.</p> <p>3.4.1. APPRENDE støtter op om gennemførelsen af en national konference med deltagelse af nøgleaktører indenfor SRSR om status og udfordringer i udbredelsen af SRSR og seksualundervisning i Bolivia.</p> <p>3.4.2. APPRENDE afholder opfølgingsmøder med nøgleaktører efter den nationale konference for at målrette og koordinere indsatser om udbredelse af seksualundervisning i grundskolerne i Bolivia.</p>

C.4 Strategi: Hvordan hænger projektet sammen?

Projektets overordnede strategi bygger på de tre elementer i 'Udviklingstrekanten': strategiske ydelser, kapacitetsopbygning og fortalervirksomhed. Samtlige elementer har været og vil fortsat danne grundlaget for projektets fremtidige faser. De tre forskellige elementer, som gensidigt forudsætter og styrker hinanden har og vil have forskelligt indhold og vægt i de forskellige faser af projektet. Målet er at opnå de ønskede forandringer (se projektmål), og at APPRENDE dermed bidrager til, at alle voksne, unge og børn i Bolivia får opfyldt deres seksuelle, reproduktive sundhed og rettigheder (SRSR).

Projektets konkrete strategi består derfor i denne fase af flere gensidigt afhængige dele, og tager afsæt i og videreudvikler erfaringerne fra fase 1 og 2³⁴.

Undersøgelse af unges seksuelle adfærd og holdninger i lavlandet

Da Bolivia er et multikulturelt, diversificeret og heterogent samfund, og idet seksualundervisning, ligesom køn og ikke-diskrimination, i høj grad handler om deltagernes egne følelser, erfaringer og kulturelle normer, er det bydende nødvendigt, at undervisningen bygger på dette. Hvis seksualundervisning ses som meget mere end teknik og faktisk viden, må undervisningen bygge på deltagernes egen forhåndsviden, erfaringer og holdninger. Da disse spørgsmål er relateret til deltagernes etnicitet, kulturelle normer og sociale ståsted, er det nødvendigt at have dokumenteret viden om de forskellige grupper af unges viden, seksuelle debut, normer, adfærd og holdninger. Derfor komplementeres i denne fase 3 den eksisterende undersøgelse om adfærd og holdninger ift. SRSR hos bolivianske unge i høj- og dalland (La Paz og Cochabamba) med en tilsvarende undersøgelse i lavlandet i Bolivia (Santa Cruz). Ud fra den viden, der genereres i undersøgelsen, kontekstualiseres de hidtidigt udviklede undervisningsforløb til unges realitet i lavlandet.

Øget lokalt ejerskab og styrket undersøgelseskompetence

Den nytænkende og strategiske videreudvikling ift. denne videnskabelige undersøgelse er, at den ikke udføres alene af AXIS/ APPRENDE som tidligere. Derimod vil det være en lokalt forankret Analysegruppe bestående af APPRENDE, forskere fra universitetet, medlemmer af lokale uddannelses- og sundhedsmyndigheder og CSO'er, der leder gennemførelsen af undersøgelsen i Santa Cruz. AXIS og APPRENDE kapacitetsopbygger gruppens medlemmer, og AXIS vil under hele forløbet fungere som teknisk sparringspartner for Analysegruppen. Analysegruppen vil også være ansvarlig for præsentationen af undersøgelsens resultater til offentligheden og Undervisningsministeriet, ligesom kontekstualiseringen af undervisningsforløbene på baggrund af undersøgelsens resultater vil blive ledt af gruppen. Dette ses som en strategi for øget lokalt ejerskab og kapacitetsopbygning af civilsamfundet og dets interaktion med myndighederne. Den styrkede lokale undersøgelseskompetence vil muliggøre eventuelle fremtidige undersøgelser af andre forhold omkring SRSR (f.eks. homoseksualitet) eller andre geografiske områder af særlig interesse (regnskoven).

Udvikling og afprøvning af kontekstualiserede seksualundervisningsforløb

De kontekstualiserede undervisningsforløb vil blive implementeret i to kommuner i Santa Cruz på grundskoler, og ses strategisk som en pilotering af relevansen af indholdet, de pædagogiske metoder og den nødvendige kapacitetsopbygning af lærerne i den dialogbaserede metode. Processen vil derfor blive nøje dokumenteret, således at de erhvervede erfaringer og læring kan danne baggrund for en eventuel revision af undervisningsforløbene. Derefter vil de nye undervisningsforløb blive anvendt til evidensbaseret fortalervirksomhed ift. de lokale undervisningsmyndigheder og senere sammen med undervisningsforløbene fra de to andre områder (høj- og dalland) som nationalt evidensbaseret fortalervirksomhed målrettet den bolivianske regering. Formålet er, at Undervisningsministeriet anvender disse som et væsentligt kvalitativt input til implementeringen af den nye uddannelseslov og seksualundervisningscurriculum. Ligeledes vil den nationale fortalervirksomhed advokere for, at seksualundervisning bliver et væsentligt element til at undervise generelt i individuelle og kollektive rettigheder, ligestilling, anti-diskrimination m.m.

Fortalervirksomhed for udbredelse af seksualundervisning til flere kommuner

Et vigtigt strategisk resultat af fase 2 er APPRENDEs udvikling af Best Practice Manualen, der er en samlet manual for implementering af seksualundervisning i grundskolerne. Manualen er udviklet på baggrund af resultaterne fra den videnskabelige undersøgelse i kommunerne i høj- og dalland (La Paz, Cochabamba) og udviklingen af de kontekstualiserede undervisningsforløb i projektets første fase. Manualen dokumenterer hvilke omkostninger, udfordringer og effekter, der er forbundet med at indføre seksualundervisning som et obligatorisk emne i grundskolesystemet og angiver hvorledes og med hvilke input den enkelte kommune kan implementere det nye curriculum med krav om seksualundervisning. Der er i fase 3 indgået aftaler med de fire 'oprindelige' kommuner i La Paz og Cochabamba om fortsat støtte i implementeringen af seksualunder-

³⁴ Bilag 8: Milepælsplan

visningen som led i bæredygtigheden af projektet. Yderligere er der indgået aftaler med fire nye kommuner i højland (La Paz), fire nye i dalland (Cochabamba) og to nye i lavland (Santa Cruz) om at pilotere implementeringen af Best Practice Manualen i fase 3 af projektet.

Strategien med at udvikle, pilotere og implementere Best Practice Manualen ses som et væsentligt element i bæredygtigheden af projektet. Ved at udvikle manualen gives de bolivianske myndigheder lokalt og nationalt et meget konkret værktøj til at planlægge, omkostningsbestemme og implementere det nye curriculum for seksualundervisning i grundskolen. Allerede i nuværende fase 2 har to kommuner afsat økonomiske ressourcer på det kommunale budget til implementering af Best Practice Manualen. I fase 3 vil APPRENDE advokere for, at dette også sker i de andre kommuner, og på længere sigt vil dette være et væsentligt element i den lokale fortalervirksomhed. Innovatorernes indsats i disse kommuner vil støtte igangsættelsen af seksualundervisning i deltagerkommunerne, hvor de med deres ekspertise vil fremme processen. Der vil i fase 3 ikke blive uddannet nye innovatorer, men denne fase vil gøre brug af de allerede uddannede innovatorer i La Paz og Cochabamba fra fase 2. Innovatorerne vil gennemføre introduktioner og workshops om seksualundervisning og nye undervisningsmetoder i de nye deltagerkommuner. Brugen af de allerede uddannede innovatorer sikrer bæredygtigheden af projektet. Endvidere består bæredygtigheden af det lokale ejerskab, idet innovatorerne og APPRENDE kun vil tilbyde at støtte op om iværksættelsen af seksualundervisning i de kommuner, som udviser interesse og afsætter kommunale midler til at støtte implementeringen af seksualundervisning på grundskolerne i kommunen.

Fremtidens lærere – udvikling af undervisningsmoduler på lærerseminarier

Et væsentligt element i projektets strategi er at få det nye seksualundervisningscurriculum i grundskolen udbredt til lærerseminarierne, således at kommende lærerstuderende vil kunne undervise i emnet med fokus på rettighedsbaseret, kontekstualiseret, videns- og dialogbaseret seksualundervisning. Derfor udvikler en arbejdsgruppe bestående af APPRENDE og undervisere fra to lærerseminarier i La Paz/ El Alto et seksualundervisningsmodul for lærerstuderende. AXIS vil være sparringspartner og kapacitetsstøtte til denne arbejdsgruppe for at sikre den nødvendige kvalitet og faglige indhold. Modulet vil tage afsæt i undersøgelserne (høj- dal- og lavland), de kontekstualiserede undervisningsforløb og didaktik introduktionsbogen.

I fase 3 vil modulet blive implementeret på de to lærerseminarier og afprøvet af lærerstuderende, hvor erfaringer, udfordringer og læring vil blive dokumenteret. Dokumentationen vil blive anvendt af arbejdsgruppen til refleksion og revision af seksualundervisningsmodulet, hvorefter erfaringer, indhold og metoder i slutningen af fase 3 vil blive debatteret på en konference for lærerseminarier fra La Paz, Cochabamba og Santa Cruz og for Undervisningsministeriets afdeling for læreruddannelsen. Dette vil være udgangspunkt for yderligere udbredelse og implementering af modulet på lærerseminarierne og fortalervirksomhed for en institutionalisering af modulet som integreret del af læreruddannelsen i Bolivia. Med et sådant modul opnår projektet at skabe et solidt fundament for den bolivianske læreruddannelse ift. SRSR og dermed fremtidens lærere.

AXIS inddrager direkte en række praktikanter i projektet. Disse vil bl.a. fungere som støtte til forberedelsen af unge interviewere og støtte implementeringen af Best Practise Manualen. Endelig vil de støtte det daglige arbejde på projektets forskellige kontorer. Endelig vil AXIS, som en del af oplysningsarbejdet i DK og som en del af støtten til fortalrarbejdet i Bolivia, etablere et samarbejde med praktikanter fra Danmark og unge fra Ghana-projektet og Boliviaprojektet (Se afsnit E). Hvert praktikforløb er af 4 til 5 måneders varighed.

APPRENDE styrket som fortalere for SRSR

Et væsentligt nyt strategisk element er at støtte APPRENDE til i højere grad at deltage i og udvikle relevante netværk for organisationer, der arbejder med uddannelse, sundhed og SRSR. APPRENDE kan på sigt spille en væsentlig rolle ift. rettighedsbaseret udvikling generelt, med særligt fokus på uddannelse og sundhed. APPRENDE deltager allerede nu aktivt i SRSR-netværk og deler viden og skaber synergi mellem forskellige aktører på området. I dialogen mellem AXIS og APPRENDE er det blevet klart, at APPRENDE skal videreudvikle sit potentiale som en stærk faglig organisation til også at blive en stærk civilsamfundsorganisation, der taler på vegne af alle bolivianeres seksuelle rettigheder. Det betyder, at APPRENDE skal kapaciteres ift. civilsamfundets rolle, fortalervirksomhed og ligestilling i fase 3. Dette er ligeledes ensbetydende med, at APPRENDE skal indgå i eller støtte oprettelsen af relevante CSO netværk for at gøre fortalervirksomheden og dialogen med myndighederne stærkere. Derfor ses de ovenstående strategiske ydelser og fortalervirksomhed som en integreret del af APPRENDES kapacitetsopbygning fagligt og i fortalervirksomhed ift. kommunale, regionale og statslige myndigheder. Det vil være AXIS' opgave at støtte denne kapacitetsopbygning og sammen vil de to organisationer bruge den konkrete evidensbaserede fortalervirksomhed som en lærings- og kapacitetsstøtte proces.

Som en integreret del af denne proces vil der i fase tre ligeledes blive arbejdet med APPRENDES inddragelse af målgrupper og interessenter i udviklingsprocessernes planlægning, implementering og monitorering. Dette anses af AXIS som et skridt i en proces for på sigt at gøre APPRENDE mere repræsentativ som CSO, idet dette vil styrke relationen til målgrupper og andre stakeholders, således at APPRENDE bevæger sig, i egen fart, fra en mere teknisk NGO til en mere genuin CSO.

Ligeledes vil fase 3 påbegynde en proces, hvor APPRENDES medlemmer og bestyrelse inddrages på en anderledes og langt mere aktiv måde i beslutningstagning, monitorering og evaluering af opnåede resultater. Formålet er i en fase 3, 4 og 5, at APPRENDE får et stadig større aktivt medlemsgrundlag, og at organisationsdemokratiet styrkes yderligere. Dette vil fremme en bæredygtig udvikling af APPRENDE som fortaler for sine målgrupper. Endelig skal APPRENDES koordinering mellem deres forskellige indsatses styrkes også ift at skabe synergi og forøget viden på tværs af medarbejdergrupperne.

Styrket fokus på køn og ligestilling

Et på nuværende tidspunkt mindre, men væsentligt strategisk element i dette projekt, er en større vægtning af køn og ligestilling. AXIS vil arbejde med kapacitetsstøtte til APPRENDE ift. køn og ligestilling. Dette skal have den effekt, at der arbejdes langt mere struktureret og strategisk med køn igennem fase 3, 4 og 5. Som det ses af problemanalysen, er piger og kvinder udsat for megen vold – også seksuelt relateret. Ligeledes dør mange unge kvinder i forbindelse med graviditet og fødsel, og mange unge kvinder er ikke i stand til at tage sig af deres barn. Derfor skal undervisningsindholdet, de pædagogiske dialogbaserede metoder, der anvendes, lærernes uddannelse og rolle styrkes ift. køn og ligestilling. Dette er en længere proces, der vil blive påbegyndt i denne fase og fortsætte i fase 4 og 5, og udmunde i fortalervirksomhed for SRSR med særligt fokus på pigers og kvinders lige rettigheder, også ift. til andre sociale områder, der relaterer sig til SRSR, primært sundhed, uddannelse og arbejde.

Fortalerarbejde for SRSR styrket

Fortalerarbejdet i dette projekt skal forstås som én sammenhængende strategi, i hvilken der arbejdes lokalt, og nationalt, og hvor APPRENDE bliver kapaciteret gennem praksis. Denne kapacitering består i planlægning (med formulering af de ønskede forandringer), implementering (af fortalerindsatser, kampanjer, medieindslag, netværksaktiviteter), monitorering, dokumentation, analyse, refleksion og formidling. De forskellige elementer i fortalerarbejdet er beskrevet i relation til de ovenstående strategiske indsatses, men ses også meget skematisk i matrixen³⁵. Et nyt element i det fortsatte fortalerarbejde er, at samarbejdspartnerne AXIS og APPRENDE vægter, at APPRENDE indgår i nye og allerede eksisterende netværk på lokalt og nationalt niveau, hvilket vil styrke fortalervirksomheden.

C.5 Udfasning og bæredygtighed

Projektets bæredygtighed følger primært af APPRENDES fokus på fortalervirksomhed overfor nationale og regionale uddannelsesmyndigheder, den konkrete strategiske indsats i relation til grundskoler og lærerseminarier samt denne fases arbejde med organisationsudvikling ift. APPRENDE.

Igennem Pro Joven projektet vil APPRENDE have opbygget en solid ekspertise indenfor SRSR med base i en flere af Bolivias landkommuner fordelt på højland, dalland og lavland. APPRENDE vil have udviklet et netværk og øget samarbejdet med andre civilsamfundsorganisationer indenfor sundhed, uddannelse og SRSR. Ligeledes forventes det, at APPRENDE vil blive anset som en kompetent teknisk sparringspartner af nationale, regionale og kommunale myndigheder. Vi forventer også, at en lang række nye kommuner vil efterspørge støtte fra APPRENDE til implementering af seksualundervisning, hvilket vil betyde, at APPRENDE vil kunne fortsætte sit fortalerarbejde med SRSR. Undersøgelsen af unges adfærd og holdninger gennemføres nu, i modsætning til tidligere, som et lokalt forankret videnskabeligt analysearbejde, med kun mindre ekstern støtte. Dette vil igen skabe mulighed for, at man lokalt kan fortsætte analysearbejde, hvor det efterspørges. Udviklingen af Best Practice Manualen betyder, at kommunale og regionale myndigheder har fået et værktøj til at igangsætte og etablere seksualundervisning.

APPRENDE kan, finansieret af sine faste donormidler i PSIA, fortsætte sit pædagogiske arbejde relateret til seksualundervisning på grundskoler og lærerseminarier omkring La Paz, Cochabamba og Santa Cruz ved at udbyde kurser og seminarer.

Af det tætte samarbejde med AXIS følger også, at APPRENDE vil have styrket sin evne til at formulere og koordinere udviklingsprojekter og dermed kan opnå større mulighed for at diversificere sine finansieringskil-

³⁵ Se bilag 9: Matrix 'Fortalervirksomhed'

der. Dette kan tilvejebringe et mere kontinuerligt arbejde med at fremme seksualundervisning i Bolivia, som i mindre grad er afhængig af få finansieringskilder.

Vi ser således en udstrakt grad af:

- **Social bæredygtighed:** Best Practise Manualen, undersøgelsen i Santa Cruz, Cochabamba og La Paz/El Alto samt undervisningsforløbet på lærerseminarierne, er udviklet i samarbejde med de respektive målgrupper og er repræsentativ for Bolivia. Hermed er der skabt lokalt ejerskab til og relevans blandt brugere og modtagere.
- **Politisk bæredygtighed:** Myndighederne og APPRENDE har udviklet et godt samarbejde, der har interesse for at implementere 'Best Practise manualen lokalt ligesom flere kommuner udenfor projektets ramme også efterspørger støtte til implementering af samme. APPRENDE anses som en kompetent samarbejdspartner af myndighederne.
- **Organisatorisk bæredygtighed:** APPRENDE har i denne fase 3 særligt fokus på fortalerarbejde og networking samt på organisatorisk udvikling.
- **Formidling af viden til andre netværk:** Igennem de netværk APPRENDE opretter/deltager i, deles projektets erfaringer med andre aktører, der arbejder med SRSR. Dermed styrkes den samlede nationale indsats. Der undgås duplikering af indsatser og udveksles viden, og dermed styrkes fortaler-virkomheden.
- **Økonomisk bæredygtighed:** APPRENDE har styrket sin evne til at formulere og koordinere udviklingsprojekter, hvilket giver dem en større mulighed for at diversificere sine finansieringskilder. Myndighedernes anerkendelse af APPRENDE og 'Best Practise' manualen betyder yderligere, at flere kommuner er villige til at allokere budgetmidler til et vedvarende arbejde med SRSR undervisning i grundskolerne.

Opsamling af projektets erfaringer:

APPRENDE afholder halvårslige statusmøder samt ét årligt evaluerings- og strategiseminar, hvor relevante målgrupper og aktører inden for området deltager. Efter det årlige evaluerings- og strategiseminar, faciliteret af en ekstern konsulent, udarbejdes en rapport med anbefalinger til APPRENDES ledelse. Informationer indsamlet via Most Significant Change-metoden vil indgå i disse møder. Mødernes fokusområder er i forhold til dette projekt: 1) Den nye undersøgelse fra Santa Cruz; 2) De tilpassede undervisningsforløb; 3) Det udviklede modul til undervisning af lærerstuderende samt de resterende af APPRENDES aktiviteter. AXIS støtter (via sit praktikprogram) udarbejdelsen af en dokumentarfilm, som skal dokumentere projektets erfaringer og resultater. For yderligere information se afsnit E.

Videreformidling og brug af erfaringer – og af hvem:

- **Bolivia:** Anbefalingerne fra de halvårslige og årlige evaluerings- og strategiseminarer indarbejdes af APPRENDE i deres årsrapport og anvendes i planlægning af og udarbejdelsen af strategier for APPRENDES arbejde. Gennem APPRENDES deltagelse i de to SRSR-netværk, deles projektets erfaringer og materialer desuden i workshops, nationale konferencer, pressekonferencer etc. Endeligt forventes det, at projektets erfaringer og materialer på længere sigt vil blive benyttet af stadig flere regionale og kommunale undervisningsmyndigheder.

C.6 Forudsætninger og risici

Myndighedernes fortsatte støtte og involvering

Den vigtigste forudsætning i fase 3 er, at uddannelsesmyndigheder på kommunalt, regionalt og nationalt niveau støtter projektet. APPRENDE har i løbet af projektet haft en god dialog med undervisningsministeriet såvel som myndigheder på regionalt og kommunalt niveau, der alle har givet Pro Joven gode tilbagemeldinger. Undervisningsministeriet har anerkendt Pro Joven som et af de tre bedste og mest indflydelsesrige projekter ift. arbejdet med SRSR, ligesom regionale og kommunale myndigheder eksplicit udtrykker behov for og støtter op om Pro Jovens arbejde. Dette positive samarbejde har blandt andet medført, at 2 kommuner har afsat økonomiske midler på årsbudgetterne til implementering af arbejdet med SRSR. På baggrund heraf forventer vi et fortsat konstruktivt og positivt forhold til myndighederne som til stadighed anser APPRENDE som en vigtig samarbejdspartner/aktør inden for arbejdet med SRSR.

Det rette tidspunkt

En anden forudsætning er, at projektet implementeres på det rette tidspunkt, set i lyset af det nye curriculum fra 2011, som er en del af den nye uddannelseslov og inkluderer seksualundervisning i grundskolens sidste år. Ministeriet og øvrige myndigheder har ønsket sparring og støtte til udvikling af de konkrete metoder, der skal til for at de generelle retningslinjer kan implementeres lokalt, og projektet har derfor mulighed for at tilbyde APPRENDES ekspertise og støtte til den konkrete gennemførelse af det nye curriculum.

Decentralisering

En tredje forudsætning er, at den nye uddannelseslov nu giver plads til, at kommunerne selvstændigt kan gennemføre nye initiativer inden for bl.a. SRSR. Det vil derfor være muligt at implementere Pro Jovens metoder. Ligeledes muliggør decentraliseringen, at seminarierne kan deltage i udviklingen af et curriculum for uddannelse af lærerstuderende, og at de involverede seminarier kan implementere et nyt modul for seksualundervisning på egne seminarier.

Medier

Den fjerde forudsætning er at medierne er interesserede i og villige til at sætte SRSR på dagsordenen. Mediernes engagement kan betyde, at gennemførelsen af de tre mål bliver lettere pga. den opmærksomhed og interesse, som emnet får og det pres, som offentligheden vil kunne lægge på myndigheder. Medierne havde stor interesse i fase 1, og APPRENDE har et godt forhold til dem. Der er en generel interesse for seksuelle temaer – 'sex er sjovt' – og information og oplysning om seksuelle temaer er noget, som medier traditionelt gerne vil inddrage i deres nyhedsarbejde.

Tidsrammen

Der er en risiko for, at undersøgelsen i Santa Cruz (mål 1) kommer til at tage længere tid end den fastsatte tidsramme, da universitetet i Santa Cruz ikke har erfaringer med tilsvarende undersøgelser. Dette kan udskyde realiseringen af mål 2, der er delvist afhængig af mål 1. Dog forventes det, at erfaringerne fra første fase og undervisningen af de studerende, vil reducere de eventuelle udfordringer, der måtte opstå, så undersøgelsen kan udføres inden for den fastsatte tidsramme. Vi vurderer således at have taget højde for denne risiko i projektorganiseringen.

D. PROJEKTORGANISERING OG OPFØLGNING

D.1 Rollefordeling for gennemførelsen af projektet

Axis tilfører samarbejdet erfaringer fra fase 1 og 2, Ghanaprojektet (SRSR), generel ekspertise indenfor SRSR, Ung99-undersøgelsen i Danmark samt et team af erfarne folk fra uddannelses- og udviklingssektoren.

AXIS støtter implementering med:

- Støtte til udvikling af undersøgelsen
- Støtte til kontekstualiseringen – især fokus på rettigheder
- Udvikling af modul for lærerstuderende (erfaringer fra Danmark)
- Organisationsudvikling
- Støtte til udvikling af fortalervirksomhed

AXIS støtter desuden med kontakter til andre latinamerikanske udviklingsfolk fra projekter i Bolivia og Peru. Endelig støtter AXIS med praktikanter og frivilliges deltagelse i projektet (beskrevet i C.5).

APPRENDE har flerårige erfaringer med kurser i SRSR med fokus på HIV/Aids og et særligt stærkt kendskab til de mere kliniske elementer i arbejdet med SRSR. APPRENDE har et godt administrativt organisationsapparat, bl.a. dokumenteret igennem fase 2, ligesom de har et stort netværk, der blandt andet inkluderer centrale myndigheder. Efter tilførslen af Pro Joven projektet, og de mere dialogbaserede pædagogiske metoder samt videnskabelige undersøgelser, har AXIS og APPRENDE sammen skabt en professionel basis for det videre udviklingsarbejde. Det er planlagt, at centrale personer fra arbejdet i fase 1 og 2 fortsætter i det nye projektsamarbejde.

D.2 Monitorering og evaluering i projektgennemførelsen

Projektet styres af en projektdirektør, som har det overordnede ansvar for projektledelse, monitorering af projektets aktiviteter, koordinering mellem APPRENDEs forskellige aktiviteter så hele organisationen opbygger læring fra projektet samt den direkte dialog med AXIS.

Pro Joven holdet i APPRENDE vil monitorere igangværende aktiviteter og afholde møder vedrørende fremskridt, resultater og udfordringer. Der afholdes et ugentligt møde i hver kommune, et månedligt møde mellem projektkoordinatorerne, og slutteligt et møde hvert kvartal, hvor kvartalsrapporten udvikles og diskuteres.

AXIS følger op på de finansielle og narrative rapporter, og yder teknisk rådgivning, hvis der er behov for dette. AXIS monitorering af projektets aktiviteter tager udgangspunkt i APPRENDEs narrative og økonomiske kvartalsrapporter. Årsplaner skal godkendes af AXIS før arbejdet igangsættes. Godkendelse af årsplan og statusrapporter er forudsætning for overførsel af økonomiske midler til videre aktiviteter.

Monitoreringen vil tage udgangspunkt i det monitoreringssystem Pro Joven anvendte i fase 2. Rapportformatet for såvel den narrative som økonomiske afrapportering er udviklet i samarbejde mellem AXIS og APPRENDE og fokuserer på data ift. opnåelsen af resultater og mål. APPRENDE/Pro Joven har igennem flere år anvendt "Most Significant Change" (MSC) metoden for at producere kvalitative informationer om forventede/ikke-forventede ændringer skabt af projektet. AXIS har gode erfaringer med denne metode, og har udviklet en manual for arbejdet med metoden. Denne manual anvendes i APPRENDE. Projektet kombinerer således kvantitative og kvalitative data i sin monitorering. AXIS foretager projektilsyn flere gange i løbet af projektperioden.

Kvalitetssikring af undersøgelsen i Santa Cruz

Undersøgelsen i Santa Cruz vil blive evalueret og valideret af danske og bolivianske fagfolk med ekspertise indenfor temaet. For at sikre konsistens og sammenlignelighed mellem undersøgelsen i fase 1 og den nuværende undersøgelse vil spørgeskemaer og fokusgruppeinterview i denne fase blive evalueret og analyseret af Bjarne Rasmussen fra AXIS og Christian Graugaard (formand for Sex & Samfund). Ligeledes vil der inden undersøgelsens begyndelse blive evalueret på en testgruppes reaktioner mht. tilpasning af spørgsmålene.

Midtvejs- & afsluttende evaluering af projektet

En midtvejsevaluering vil blive gennemført med deltagelse af en repræsentant fra AXIS og APPRENDE, og vil indeholde en analyse af nødvendige ændringer samt en plan for indarbejdelse af disse ændringer. En afsluttende evaluering gennemføres af ekstern konsulent. Projektet gennemgår årlige revisioner af ekstern revisor.

E. OPLYSNING

E.1 Planlægges projektrelateret oplysningsarbejde i Danmark?

Med dette projekt vil det lykkes AXIS at gennemføre et samlet udviklingsarbejde i Bolivia og Ghana, der sammen med den danske undersøgelse 'Ung 99', er af relevant og af internationalt omfang. I Ghana og Bolivia er det AXIS der, i samarbejde med partnere, har udviklet projektet, mens det i Danmark er AXIS' SRSR-ekspert Bjarne Rasmussen, der har gennemført undersøgelsen.

I forbindelse med AXIS' Ghana-projekt afholdes der i Danmark en international konference med deltagelse af repræsentanter fra Ghana, APPRENDE og AXIS omkring de tre undersøgelser. Dette finansieres af Ghana projektet.

I forlængelse af dette ønsker vi i dette projekt at give unge ghanesere, bolivianere og danskere 'en stemme', med udgangspunkt i projektets undersøgelser og erfaringer. Derfor planlægger vi i dette projekt, at der i forbindelse med AXIS praktikprogram, vil blive udsendt unge danskere til at deltage i arbejdet i henholdsvis Ghana og Bolivia. Disse vil, som en del af deres praktik, samarbejde med en gruppe lokale unge, for visuelt/filmisk at afdække unges forhold omkring SRSR. Efter praktikophold i Ghana og Bolivia vil to danskere, en bolivianer og en ghaneser mødes i DK for at sammenstykke deres film, dele erfaringer m.m. til en samlet beskrivelse i form af én film. Denne vil blive præsenteret på en række danske uddannelsesinstitutioner og foreligge i dansk, engelsk og spansk tale, så den kan anvendes i alle tre kontekster.

F. FASEOPDELTE PROJEKTER

F.1 Den samlede faseopdelte indsats

Fase 1 - Pro Joven 1 (2008-2011)

PJ1 blev igangsat i marts 2008 og implementeret i fire landkommuner i Bolivia - to kommuner Viacha og Patacamaya udenfor La Paz, og to kommuner Sacaba og Punata udenfor Cochabamba. Alle fire kommuner er kendetegnet af stor/ekstrem fattigdom og en aymara- eller quechuatalende befolkning. I fase 1 gennemførtes en spørgeskemaundersøgelse med 1800 respondenter om unges holdninger og adfærd. Undersøgelsen lå klar i løbet af 2009 og blev, under stor mediebevågenhed, præsenteret på konferencer i La Paz og Cochabamba i februar 2010 med deltagelse fra ministerier, ngo'er, universiteter og uddannelsesinstitutioner. Sideløbende med spørgeskemaundersøgelsen dannede projektholdene fire grupper innovatorer (en per projektkommune), som blev undervist i dialogbaserede metoder til seksualundervisning. Disse innovatorer udviklede efterfølgende 74 nye kontekstspecifikke undervisningsforløb baseret på viden fra undersøgelsen. Disse blev udgivet i en manual i september 2010 og præsenteret på tv og distribueret til kommuner samt centrale uddannelsesmyndigheder. I PJ1 påbegyndtes SRSR-fortaler- og lobbyarbejdet. I begyndelsen af projektet var fokus primært rettet mod de fire landkommuners myndigheder, men ved undersøgelsens offentliggørelse blev der skabt stor mediebevågenhed og den gunstige situation blev udnyttet til at skabe en tillidsfuld og fast samarbejdsrelation til Undervisningsministeriets teknikere og beslutningstagere.

I oktober 2010 gennemførte AXIS en intern evaluering af PJ1 med fokus på det pædagogiske felt og i marts 2011 en ekstern evaluering af projektets samlede forløb. I den eksterne evaluering, gennemført af den peruanske konsulent Elvira Raffo, konkluderedes det, at PJ1 har haft stor succes med at trænge igennem til myndighederne både på lokalt og nationalt plan. En udfordring for projektet er dog at fortsætte en tæt kontakt med kommuner og skoler for at fastholde projektets succes.

I 2010 vedtog det bolivianske Undervisningsministeriet et lovforslag til en ny uddannelseslov. I udkastet til lovforslaget indgår seksualundervisning som et tværgående *obligatorisk* emne, hvilket er et afgørende skridt ift. tidligere lovgivning. Næste nationale udfordring er udmøntning af uddannelsesloven på nationalt, regionalt og lokalt niveau. Samtidig er en omfattende decentralisering iværksat i Bolivia. Decentralisering på uddannelsesområdet har tilvejebragt et udvidet rum for selvbestemmelse i de enkelte kommuner i forhold til curriculum og undervisningsmetoder.

PJ1 sluttede dermed i en periode, hvor der eksisterede et betydeligt momentum for at fremme seksuelle og reproduktive rettigheder i Bolivia samtidig med, at der er opstået et åbenlyst '*window of opportunity*' for at kunne påvirke udmøntningen af den nye uddannelseslov. Undervisningsministeriet meddelte officielt, at de anser projektets arbejde blandt de tre mest kvalificerede input på området for SRSR.

Fase 2 – Pro Joven 2 (2011-2012)

Med den gunstige politiske situation i Bolivia, og den positive relation mellem projekt og myndigheder, prioriteredes der i projektets fase 2 en styrkelse af fortalerarbejdet i forhold til Undervisningsministeriet, de regionale uddannelsesmyndigheder i La Paz og Cochabamba samt i de fire landkommuner. Rationalet var at udnytte den strategiske position Pro Joven projektet havde til at øge indflydelsen på udmøntningen af den nye uddannelseslov samt at fastholde samarbejdet med de fire landkommuner og fremme den dialogbaserede seksualundervisning med fokus på rettigheder, køn og interkulturalitet i grundskolesystemet. Strategien var at gennemføre en række møder med Undervisningsministeriets beslutningstagere og teknikere for at præsentere/diskutere de resultater og erfaringer fra PJ1, de aktuelle erfaringer med udbredelsen af seksualundervisning i grundskolerne i de fire landkommuner samt præsentere konkrete forslag til implementering af ny lov. APPRENDE har nu bidraget til og påvirket debatten om omkostningseffektive metoder til igangsættelse af seksualundervisning i skolesystemet på basis af en systematisering og analyse af erfaringerne i projektets fire landkommuner. I fase 2 udvikledes en 'best practice manual' for igangsættelse af dialogbaseret seksualundervisning i grundskolesystemet. Dermed har projektet nu en samlet "pakke" for implementering af seksualundervisning: 1) 'best practice manual'; 2) undersøgelser af unges adfærd og holdninger; 3) kontekstualiserede undervisningsforløb og 4) didaktik-introduktion for lærere. Samtidig er APPRENDE et team, der er i stand til at udbrede pædagogiske metoder til implementering af national lovgivning ift. SRSR og har en god relation til kommunale, regionale og statslige myndigheder.

Fase 3 – Pro Joven 3 (2012-2015)

Strategien i den her ansøgte fase tre tager sit afsæt i ovenstående gunstige situation.

1. APPRENDEs samlede "pakke" skal implementeres i 10 nye kommuner og støtten til de "gamle" kommuner fortsætter, så de vundne resultater fastholdes. Der sættes fokus på fortalerarbejde mht. at presse på for allokering af midler til implementering af seksualundervisning.
2. Undersøgelse i Santa Cruz af unges seksuelle adfærd og holdninger skal gennemføres. Dette arbejde gennemføres af en "Analysegruppe" i Santa Cruz, bestående af eksperter fra universitetet, repræsentanter fra lokale CSO'er og medlemmer af det regionale undervisningsministerium og med APPRENDE/AXIS som de tekniske eksperter, der støtter udviklingen og analysen af arbejdet.
3. Kontekstualisering af undervisningsforløb i Santa Cruz. Når arbejdet med undersøgelsen er afsluttet og præsenteret for lokale og nationale myndigheder, går arbejdet med kontekstualisering af undervisningsforløbene i gang – med basis i den ny viden om unge i Santa Cruz.
4. Udvikling af undervisningsmodul i SRSR på lærerseminarier. På to lærerseminarier i El Alto/La Paz udvikles et modul til undervisning af lærerstuderende i dialogbaserede seksualundervisningsmetoder med fokus på rettigheder, køn og interkulturalitet. Ved at satse på dette arbejde på to seminarier i La Paz/El Alto muliggør vi, at det udviklede modul kan anvendes på samtlige seminarier i Bolivia. Samtidig støttes etableringen af en undergruppe til SRSR-netværker – med temaet om SRSR i seminarieundervisningen.
5. Kapacitetsstyrkelse af APPRENDE. Apprende vil blive styrket i sin udvikling som legitim fortaler for arbejdet med SRSR i Bolivia.

Ved afslutningen af fase 3 forventer vi at have styrket implementeringen af seksualundervisningen i Bolivia. Desuden at der er implementeret et nyt seksualundervisningsmodul på to seminarier, og at andre viser interesse for at anvende dette. Endelig at det samlede fortalerarbejde med APPRENDE som en central aktør indenfor SRSR, er styrket.

Fase 4 – Pro Joven 4 (2015 – 2017)

Med udgangspunkt i fase 3 sættes det fokus på fire hovedkomponenter:

- Fortsætte støtten til den politiske vilje i Bolivia, så SRSR-arbejdet fastholdes og udvikles.
- Forstærke fortalerarbejdet ift. udbredelsen af modulet for lærerseminarierne, således dette bliver institutionaliseret på alle seminarier i Bolivia.
- Som et nyt element styrkes indsatsen ift. voldsramte piger/kvinder.
- Fastholde støtten til APPRENDEs udvikling som en central og legitim fortaler for SRSR.

Fase 5 – Pro Joven 5 (2017 – 2019)

I den sidste fase af projektet ønskes indsatsen på lærerseminarierne konsolideret og endeligt, som det sidste nye komponent vil det være relevant med en særlig indsats rettet mod at fremme respekten for homoseksuelles rettigheder. Det er vanskeligt at takle et sådant emne i en boliviansk kontekst, men der er mulighed for, at de næste års indsats ift. SRSR-arbejdet kan skabe et bedre grundlag for at arbejde med positive forandringer for homoseksuelle rettigheder.

3. Budgetresumé

Budgetresumé:		valuta
Angiv de samlede omkostninger (dvs. både bidrag fra projektpuljen og bidrag fra andre)	3.615.490	d.kr
Heraf er bidrag fra Projektpuljen	2.982.550	d.kr
Heraf eventuelle andre finansieringskilder, herunder organisationens eller partnerens eventuelle egne bidrag	632.940	d.kr.
Angiv de samlede omkostninger i lokal valuta	4.360.646	BOB
Angiv anvendt kurs	1 DKK = 1.20610 BOB	BOB
Hvis relevant: Angiv omfang af Projektspecifik konsulent bistand (regneark 3 i budgetformat) se også budgetvejledningen	192.208	d.kr

Hovedbudgetlinjer:

	Samlet budget
1. Aktiviteter	1.150.041
2. Investeringer	45.600
3. Udsendte medarbejdere	274.140
4. Lokale medarbejdere	873.212
5. Lokal administration	210.750
6. Projekttilsyn	571.510
7. Evaluering	34.785
8. Oplysning i Danmark	24.000
9. Budgetmargin	191.332
10. Projektudgifter ialt (1-9)	3.375.370
11. Revision i Danmark	45.000
12. Subtotal (10 + 11)	3.420.370
13. Administration i Danmark	195.120
14. Total	3.615.490

Finansieringsplan		
Heraf Projektpuljen	Heraf andre	
1.150.041		
45.600		
	274.140	
873.212		
210.750		
212.710	358.800	
34.785		
24.000		
191.332		
2.742.430	632.940	
45.000		
2.787.430	632.940	
195.120		
2.982.550	632.940	

4. BILAG

Bilagsnr.	Bilagstitel:
1	Samarbejdsaftalen mellem APPRENDE og PSIA
2	Projektleders CV
3	'Asi Somos'
4	Beskrivelse af manualen og den samlede seksualundervisningspakke
5	Samarbejdsaftaler med otte kommuner
6	Samarbejdsaftaler med regionale myndigheder
7	Samarbejdsaftaler med to læreseminarier
8	Milepælsplan
9	Matrix 'Fortalervirksomhed'